

KÖROĞLU DESTANI'NIN KAZAK VARYANTINDAKİ TARİHİ, SOSYO-KÜLTÜREL UNSURLAR*

Dr. Bekir ŞİŞMAN**

Koroğlu Destanı, Kazak halkının kültürel zenginliğinin, yüzyıllarca süren değişim ve yaratıcılığının bir örneğidir.

Kaynağını tarihten alan pekçok sosyal ve kültürel unsur destan içerisinde yer aldığı gibi (atçılık, avcılık, yaylacılık, yağmacılık, ad verme vs.) pekçok tarihi olay, millet ve milletler arası ilişkiler de destana açık ya da gizli tesir etmiştir.

Destanda İran Kızılbaşlarının Kazak (ya da Türkmen) halkına yaptıkları zulüm ve halkın bu zulme direnişi üzerinde çokça durulmuş, Koroğlu da bu direnişin lideri olarak gösterilmiştir¹.

Koroğlu Destanı'nın Kazak versiyonunun bütün varyantlarında kahramanın (Koroğlu'nun) düşmanlarının sürekli olarak Kızılbaşlar (İranlılar) olması karakteristiktir. Bu özellik ayrıca Kazak, Özbek, Türkmen ve Karakalpakların epik hikâyelerinin de değişmez unsurudur².

Bu yaşanan olaylar bizi kaynağı biraz da mitolojik ve efsanevi olan İran-Turan savaşlarına götürmektedir. Tarih içerisinde yaşanmış gibi anlatılan ve Türk Milletinin Milli hafızasına nakşedilmiş olan İran-Turan mücadelesi Koroğlu destanında da yerini almıştır.

Objektif tarihçiler İran-Turan savaşlarının daha çok mitolojik ve destanı bir eser olan Şahnâme'ye dayandığını, Taberî Tarihi'ndeki bilgilerin de buradan alındığını ifade etmekteyse de Göktürklerin, asırdaşları olan Sasanî'lerle mücadele içinde oldukları; Osmanlılarla Safevilerin, İran halkıyla Kafkas halklarının ta-

rihte pekçok kez savaştıkları bilinmektedir³.

İran'da Şii bir tarikat kuran Şeyh Safiyüddin'in (1252-1334) torunlarından Şeyh Cüneyd 1455'te Dağıstan Sünnilerine karşı çarpışırken ölür. Babasının ölümü üzerine tarikatın başına geçen Şeyh Haydar, Şii Türkmen olan müritlerine 12 Şii imamını temsilen 12 parçalı kızıl taç giydirebilir. Bu olay sonradan bunların Kızılbaş adıyla anılmalarına yol açar. İşte destan metnimizde defaten geçen ve İranlıları (veya Şii'leri) temsilen zikredilen "kızılbaş" tabiri bu olaya dayanmaktadır⁴.

Daha sonra Safeviler Devletini kuran Şah İsmail de 1501 yılında Azerbaycan şahı olarak taç giymiş, sonraki yıllarda İran'ın büyük bir kısmını eline geçirmiş ve Sünnî Özbeklere saldırmış, 1510 tarihinde Merv'de Özbekleri yenmiştir⁵.

Tüm bu olaylar ve bilgiler Millî hafızanın etkisiyle Koroğlu destan metnine aktarılmıştır.

Destanın birinci bölümünün birinci kısmında (Ravşanbek Bölümü) Koroğlu'nun babası Ravşanbek'i av sırasında kaçırıp esir edenler Kızılbaş Şağdat'ın askerleridir. Daha sonra neslinin devam etmemesi için onu köle olarak satan da, pekçok maharetinden dolayı (sınıslık, hayvanlarla konuşma, insanın karakterini ve geçmişini bilme vs.) gözünü oyduran da Kızılbaş Şağdat'tır.

Ravşanbek:

Çajdem dinle bu söylediyim sözünü
Kör etti ya düşman Kızılbaş gözümü

Ben de göz yok, sen de göz var nur gibi

Fazla oyalanma yurda götür sen beni (1.V. 1.K. 805).

Yukarıdaki dizelerde Ravşanbek'in gözleri kör olduktan sonra efendisi ve dostu Gajdembek'ten kendisini Kızılbaş ilinden kaçırmasını isteyişi anlatılmaktadır.

Birinci bölümün dördüncü kısmında (Köroğlu'nun Kızılbaş Şağdat Han'la Şavası Bölümü) ise Köroğlu Kızılbaş Şağdat'ın yurdunda kalan annesini rüyasında görür ve onu kurtarmak üzere Kızılbaş iline yönelir. Kendisine önce düşman sonra dost olan Arap Rayhan yardım eder. Kızılbaşların Şahı Şağdat'ı yenen Köroğlu dedesinin hizmetçisi Babalı'yı oraya han yapar.

Destan'ın ikinci bölümünde (Kıssa-yı Köroğlu), Köroğlu'nun yengesi, Kızılbaş Kaldarhan'ın oğlu Kızılbaş Rayhan (ki Rayhan'ın bu varyantta Arap değil de Kızılbaş olarak geçmesi ilginçtir) tarafından kaçırlır. Köroğlu ise, Girat'ı büyüdükten sonra Kızılbaş iline gider, yengesini kurtarır; Rayhan'ı ise önce esir eder, sonra öldürür.

Destan'ın üçüncü bölümünün birincisi kısmında (Köroğlu'nun Kızılbaş Künhar'la Savaş, Gavaz'ı Getirmesi Bölümünde) ise evladı olmayan Köroğlu'nun Hasan'ı evlat edinmesinden sonra ünutü duyduğu Kızılbaş Künhar'ın memleketi Gürcistan'da yaşayan Buldırık kasabın oğlu Gavaz'ı kaçırmaması vardır. Yine bu bölümün ikinci kısmında (Köroğlu'nun Kızılbaş Künhar Han'la İkinci Kez Savaş, Yendiği, Gavaz'ı Zindandan Kurtardığı Bölüm) da Köroğlu'nun evlathığı Gavaz'ın memleketi olan Gürcistan'a gitmesi orada Kızılbaş Künhar tarafından zindana atılması ve Köroğlu'nun onu zindandan kurtarıp Jembilbel'e getirmesi ve Kızılbaşları cezalandırması anlatılmaktadır:

Gürcistan'a zorluk çektirip
Getirip başa kazasını
Kızılbaş'ın gerçek cezasını
Verdim, arzum kalmadı (3.V. 2.K. 1452).

Dördüncü bölümde (Köroğlu ile Bezergen Bölümünde) ise Köroğlu'nun 120 yaşında iken iki düşmanının olduğu, bunların Kızılbaşlar ve Kalmuklar olduğu bahsi geçmekte ve Köroğlunun bir hile ile Kızılbaş Bezergeni bertaraf etmesi anlatılmaktadır.

Altıncı bölümde (Kıssa-yı Gavazhan Bölümü) Kızılbaş Köhiy Han'ın kızını evlendirmek için yarışma düzenlemesi ve Köroğlu'nun Arap Rayhan'ın oğlu Ernazarbek'in yardımıyla yarışmayı kazanması, ancak kendisinin Köroğlu olduğu anlaşıldığında Kızılbaş Köhiy Han'ın onun üzerine asker göndermesi, Köroğlu'nun da Ernazarbek'le bir olup Kızılbaşları yenmesi anlatılır.

Yedinci bölümde (Türkmen-Kasımhan Bölümü) ise Köroğlu'nun evlathığı Hasan Han'ın oğlu Kasım Han'ın Kızılbaş Janedil'in Aral şehrindeki 12 katlı kalesini zabtetmesi ve janedilin kızı Cemile ile evlenip Kızılbaşlarla dostluk kurması anlatılmaktadır.

Bütün bu anlatılanlar bize Türkmenlerin (çünkü burada Köroğlu Türkmen Tekejavmit boyundan kabul edilmektedir) ve bu metnin Kazak versiyonu olduğu için Kazakların milli hafızalarında yer tutan ve İranlı'larla tarihte olan mücadelelerinin tarihi sosyo-kültürel bir unsur olarak destana yansıdığını göstermektedir.

Köroğlu'nun sürekli Kızılbaşlarla karşılaşması, onlara hile yapması, Kızılbaşların çocuğu Gavaz'ı kaçırmaması hep Orta Asya halklarının İran'dan intikam alma ve üstün gelme arzularının destandaki tezahürüdür. Bu olayın, destanda bu kadar yoğunlukta yaşanmasının başka izahı yok gibidir.

Pertev Naili Boratav Köroğlu'nun Orta Asya rivayetlerinden söz ederken Türkmen Tekejevmit (1.V.1.K.2) boyu ile İranlıların mücadelesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Köroğlu'nun Türkmenlerde, Acemlere karşı-bilhassa Tekelilerin-mücadelelerinin mümessili olarak telakki edildiğini, Seyyah Mehmet Emin de teyit ediyor. Bu zat Seyahatnâmesinde Köroğlu'ndan şu yolda bahsediyor: "Âşık Virdi'nin destanları içinde Köroğlu'nun dahi namını işidince mütehayyir oldum. Zira bize Çamlıbel'e isnat olunan Köroğlu'nun Asya-yı Vusta'da ismini işiteceğimi aklıma bile getirmezdim. Herifi istintak edince anladım ki, bunlar Köroğlu'nun kendilerinden, hem de Teke kabilesinden olduğunu itikat ediyorlar. Tekeliler İranlılarla eskiden beri düşman olduklarından İranlılar ile muharebeler hakkında birçok destanları vardır ki bunlarda Türkmenlerin yararlıkları medih ve sitayiş edilir ve İranlılar dahi "kadınlar gibi" diye tahkir edilir. Köroğlu dahi böyle İranlılar ile olan muhacematta nam almış bir kahraman olup Âşık Virdi'nin tabirince İran ordularını tarumar ve perişan ve Şah-ı İran'ı tahtından lerzan etmiş imiş..."Teke, Göklen kabilelerinin Acemlere karşı harplerini, akınlarını, Göklenlerden olan Mahtumkulu şiirlerinde tasvir eder⁶".

Bu mücadeleler bize ayrıca Orta Asya Türklüğünün Şiiliğe karşı düşüncelerini göstermesi itibariyle de mühimdir. Köroğlu'nun Orta Asya rivayetlerinin esasını da bu mücadele teşkil etmektedir⁷.

Destanda sürekli olarak Orta Asya Türkleriyle Kızılbaş İranlıların mücadelelerine vurgu yapılmasına rağmen Türklerin sürekli olarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt muhabbetini ön planda tutan, hatta inanç felsefesini bunun üzerine bina eden Şii İran'dan etkilenmediğini söylemek de yanlışır. Üçüncü bölümün birinci kısmın-

da Hasan Han'ın sefere çıkarken söylediği,

Ağzıma aldım pîrim Hazret-i Çali'yi
Ebubekir, Gumar, Gusman, Veli'yi,
Bu sefere çıkıyorum inşallah,
Babacığım şimdi bana dua ver ! (3.V.

1.K. 121).

sözleri; dördüncü bölümde Köroğlu'nun oğlu Hasan'a söylediği,

Hasan oğlum, kızılbaşı taş kıl-diye,
Açı, zayıfı devletine mest kıl-diye,
Melikejder yardımcı Hüda padişah-diye,

Çali-Haydar-ikisine teslim ettim (seni) (4.V.483).

sözleri İslam dininde var olan Ehl-i Beyt sevgisini göstermekle birlikte Şia inancının yansımaları olabileceğini de düşündürmektedir.

Destanda Köroğlu ve ahalisinin Nogay⁸, Cungar ve Kalmuk halklarıyla mücadele etmesi de tarihte yaşanmış bazı olayların destana yansımaları göstermektedir ki Köroğlu'nun Kalmuk ve Nogay halklarıyla mücadelesi Anadolu ve Azeri rivayetlerinde hiç geçmemektedir.

Nogay adı Cengiz Han'ın torunu Nogay'dan gelmekte olup büyükçe bir Türk topluluğu bu ad altında toplanmıştır. Kazaklar, Tatarlara Nogay derler. Bugün Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayanlara Ak-Nogaylar denilmektedir. Bunların bir kısmı Kazakistanda kalmışlardır ki tarihte Kazaklarla aralarında epeyce mücadele yaşanmıştır⁹.

Cungar ise Batı Moğollarına verilen addır. Cungar hanlığı da 1758 yılında Çinliler tarafından yıkılmadan önce özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Kazaklarla mücadele etmiştir. Hatta Orta Asya'daki müslüman Türk boylarını da birliğine katmak isteyen Cungar hanı Galdan Han müslümanlığı kabul etmiş ve ölümünden

sonra da Turfan bölgesi ve Kazakların büyük bir bölümü de Cungar hanlığına katılmıştır (18. yy.başları)¹⁰.

Kazakların özellikle 17. ve 18. yüzyılda Orta Asya bozkırlarında en fazla mücadele ettikleri topluluk Kalmuklardır. Kalmuklar "Oyrat" diye adlandırılan bir Moğol kabilesidir. 17. asırda Orta Asya'da yaşayan Kalmuklar farklı dinden olduklarından İslam'ın da düşmanıydı. Kazak beyi Tevekkül Han Kalmukların elinden Taşkent'e kaçtı. Daha sonraki dönemde de müslüman Kazaklarla Kalmukların şiddetli mücadelesi Kalmuk devletinin çökmesi (18. yy) ve Kalmuk beylerinin Rus çarının naibleri olmasına değin sürdü¹¹.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız adı geçen topluluklarla uzun süre hem komşuluk yapan hem de mücadele eden Kazakların mücadelelerini destan metnine taşımaları gayet doğaldır.

Destanın dördüncü bölümünde Köroğlu'nun 120 yaşına geldiğinde iki düşmanın olduğundan bahsedilir. Bu iki düşman Kızılbaş Bezergen ve Kalmuk Köbiktir (4.V).

Yedinci bölümde ise Hasanhan'ın oğlu Kasımhan Kızılbaşlardan Jenedil'in kızı Cemile'yi alır; buna kızan Kalmuk Margav Kasım'ı öldürür. Gavaz da Margav'ı öldürerek Kasım'ın öcünü alır.

Altın saray içinde
Kasım ile Cemile
Kalmuk'un başı han Margav
İşitir bunun haberini
Cemile gibi güzeli
Kasım erin aldığını
Casus gönderip
Topladı çok adamını (7.V. 1746)

Buradaki dizeler Kasım'ın Cemile ile evlenmesini hazmedemeyen Kalmuk hanı Margav'ın sefer hazırlığını anlatmakta-

dır. Daha sonraki dizelerde Margav'ın Kasım'ı öldürmesi ve Karabay ile Gavaz'ın onun intikamını almaları âşık tarafından şöyle anlatılır:

Yürü yürü bahadır, yürü bahadır
Ahiretlik dost bahadır,
Eline geçecek günün olsa
İşte Kalmuk görüyorsun.
Kasım'ın kanını bırakır mı?
Kanını içmeden it Margav'ın (7.V.
1950)

Destan metni içerisinde tarihteki Türk Arap ilişkisinin akisleri de oldukça fazladır. Birinci bölümün üçüncü kısmında Rayhan Arap'ın Köroğlu'nun yengesini hile ile kaçırması daha sonra Köroğlu'nun Rayhan Arap'ın kız kardeşini kaçırmak süretiyle intikam alması, sonraki bölümde ise Reyhan Arap'la Köroğlu'nun dost olması ve birlikte Kızılbaşlara saldırımları akla ilk önce tarihte Türklerin Araplarla önce savaşmalarını sonradan da barışarak dost olmalarını çağrıştırmaktadır (9-11.yy). Köroğlu'nun Arap Reyhan'ın atından döl alması ve bu dölden Girat gibi bir atın meydana gelmesi de akla Arap atlarının tarihteki meşhurluğunu getirmektedir.

Yine altıncı bölümde Reyhan Arap'ın oğlu Ernazarbek'in Köroğlu'nun oğlu Gavaz'a yardım etmesi, kız kardeşi ile evlendirmesi bu dostluğun nesillerce de sürdüldüğünü akla getirmektedir.

Aşağıdaki dizelerde Köroğlu'nun Rayhan Arap'ın adamı olan Kızılbaş'ı yenmesinden sonra onunla dost olması ve Rayhan Arap'ın affedilip, misafir olarak ağarlanması anlatılmaktadır:

Köroğlu ile Kızılbaş er dost oldu.
Oturup güle oynaya şarap içti
İki tarafın askerini dağıtıp
Geçmişte birbirlerine yaptıklarını affettiler.

Arapları saygıyla misafir etti.
 Ğajdembek birçok insanı bir araya
 getirip
 Türkmenlerle danıştı.
 Kurbangül'ü geri verdi. (1.V.3.K.
 1164).

Aşağıdaki dizelerde ise Rayhan
 Arap'ın buna mukabelede bulunarak Ğaj-
 dembek'i memleketine daveti anlatılmak-
 ta:

Rayhan izin alıp geri döndü.
 Kurbangül Kızılbay da geri döndü.
 Rayhan Arap Ğajdembek'i çağırdı.
 Gerçek fikrini asil niyetini bildirdi.

Ğajdembek tüm ihtiyaçları topladı.
 Rayhan'ın şehrine sefere çıktı.
 Saygıyla büyükleri evine alıp (Ray-
 han)
 Önlerine çeşit çeşit yemek getirdi
 (1.V.3.K.1172).

Metin içerisinde hiçbir Rus düşmanlı-
 ğının gözükmemesi ve Ruslarla mücadeleden
 bahsedilmemesi de ilginçtir. 1940'lı
 yıllarda Sovyetler'ın sınırları içerisindeki
 Türk topluluklarının Milli-manevî
 değerlerini körükleyici eserler Sovyet yö-
 netimi tarafından yasaklanmıştır. Bu du-
 rum o dönemde çıkan "Bolşevik" dergisin-
 de şu sözlerle açıkça ifade edilmektedir:
 "Destanlar, halk medeniyetinin gelişme-
 sinde kendine göre önemli bir yere sahip
 olsalar da, onların herhangi birini etik ve
 estetik yönden ele almak, onları yaymaya
 çalışmak yasaktır. Çünkü bu destanlarda
 yer alan şahıslar (destan kahramanları),
 Rus topraklarını yağmalamak isteyen ge-
 rici ve emperyalist komutanlardır¹²".

Elimizdeki metinler her ne kadar Bol-
 şevik ihtilalinden önce söyleniyor veya ba-
 zıları yazılıyor olsa da kitap olarak basımı
 yakın bir tarihte gerçekleştirilmiştir¹³.

Bu bağlamda metin içerisinde Ruslar ve-
 ya Komünizm aleyhinde ifadeler bulun-
 mamaktadır. Bu da tarihi olayların ve
 sosyal şartların metne etkisini göster-
 mektedir. Oysa ki özellikle 18. ve 19. yüz-
 yıllarda Rusların Kazak topraklarını iş-
 gali sırasında çok kanlı mücadelelerin ya-
 pıldığı, sürgünlerin yaşandığı tarihi ka-
 yıtlarda mevcuttur.

Destan metninin birinci bölümünün
 birinci kısmında yer alan köle satın alma
 ve kölelerin evlenememesi kültürü Orta
 Asya'ya muhtemelen Fars-Arap kültü-
 ründen geçmiştir. Çünkü, toprak köleliği,
 esir alma, satma, onları hizmetçi olarak
 kullanma ve evlenmelerini yasaklama gi-
 bi yaptırımlar Türk kültür tarihinde pek
 rastlanmayan hadiselerdir¹⁴. Zaten bunu
 metinde de görüleceği gibi Kızılbaşların
 Şahı Şağdat ve kabilesi yapmaktadır.

Kazaklarda at ve atçılık çok yaygındır
 ve adeta onların en önemli ve köklü kül-
 tür ögesi durumundadır¹⁵.

Sadece Köroğlu'nda değil diğer pekçok
 Türk destanında da at çok önemli bir un-
 surdur ve çoğu zaman kahramanın birin-
 ci derecede yakını ve yardımcısıdır. Ancak
 burada yani Köroğlu'nun Kazak varyan-
 tında at ile birlikte atçılık, at bakıcılığı, at
 ustalığı (sınsılık), at çobanlığı gibi pekçok
 öge geçmekte, hatta destan kahramanı-
 nın kaderini birinci dereceden etkilemek-
 tedir. Çünkü Köroğlu'nun babası Ravşan-
 bek iyi bir sınsı (at ustası: ata bakar ve
 hakkında kehanette bulunur 1.V.1.K.78)
 olduğu için öldürülmüştür, Rayhan Arap
 Köroğlu'nun yergesini kendi atının tohu-
 munu almaya çalışırken kaçırmış, Köroğ-
 lu'yu mezarda bir at beslemiş ve nihayet
 Köroğlu bütün zaferlerini Girat'la birlikte
 kazanmıştır.

Kazaklarda ata ve atçılığa verilen bü-
 yük önem hemen hemen tüm özellikleriyle
 metne yansıtılmıştır. Çobanların yıldı
 denilen at sürülerine çobanlık etmeleri,

atların yaşlarına göre isimlendirilişleri (1 yaşında olana kulun, 2 yaşında olana tay, 3 yaşında olana dönen, 4 yaşında olana kunan, 5 yaşında olana besti denilmesi gibi), atların özel bakımı (Köroğlu'nun Girat'a kırk gün bakması gibi), ata eğersiz binmenin ayıp sayılması (1.V.3.K.770) gibi atçılıkla ilgili pekçok sosyo-kültürel unsur destanda yerini almıştır. Yarış atlarının nasıl beslendiğini gösteren dizeler destanda şöyle yer almıştır:

Davul çalıp seslendi
Çokça asker toplanmış
Yulaf ile süt verip
Yarış atlarını beslemiş (7V.976).

Kazak kültüründe atın kuyruğunun düğümlendiğini ise şu dizeler bize göstermektedir:

Tulpardan (küheylardan) seçip, ata binip,
At kuyruğunu düğümleyip, (7.V.510).

Ancak Kazak ve Orta Asya kültürünün değişmez kültür öğelerinden olan "kımız" destanda rastlanılamaması, onun yerine kahramanların şarap içmesi de manidardır:

Köroğlu ile Kızılbay er dost oldu.
Oturup güle oynaya şarap içti
İki taraf askerini dağıtıp (terhis edip)
Geçmişte yaptıklarını affetti
(1.V.3.K.1164).

Burada Köroğlu ile Kızılbay'ın, barışı şarap içerek kutladıkları görülmektedir. (Ancak kımız günlük hayatta çokça tüketildiğinden bu özel kutlamalarda farklı ve ayrıcalıklı olan şarabın tercih edilebileceği de düşünülmelidir.) Destan kahramanı Köroğlu'nun mezarda kısırak sütü ile bes-

lenmesi de at sütü ile beslenme kültürünü biraz olsun yansıtabilmektedir.

İpek her yerde ve her dönemde popülaritesini korumuş bir kumaş çeşididir. Pahalıdır ve itibarlı kişilere hediye edilir. Kazaklar arasında da itibarlıdır ve herkesin ulaşamayacağı değerinde bir giysidir. Bu sosyal anlayış destana da yansımış ve Köroğlu Rayhan Arap'ı ziyarete gittiğinde, Rayhan Arap itibarlı misafirlerine ipekten hırka giydirmiştir.

Büyüklere birer at verdi
İpekten hırka giydirdi
Köroğlu'ya yardım ederiz diye
Kızılbayla, Rayhan Arap söz verdi
(1.V.3.K.1200).

Av ve avcılık da tarihi, sosyo-kültürel unsur olarak destana yansımış birer öğedir. Kazaklar eskiden beri avcılığı bir geçim kaynağı kabul etmişler, destan kahramanlarını da ava göndermeyi ihmal etmemişlerdir. Av bir yerde destan kahramanının kendini ispat etmesi için bir fırsattır. Ancak Köroğlu destanında Ravşanbek'in avda iken yakalanıp esir edilmesi, Rayhan Arap'ın Köroğlu'nun yengesini (dayısı veya dedesi) ava gittiğinde kaçırmaması da avın, kahramanları buldukları ortamdan uzaklaştırmak için kullanılan ve vakanın akışını sağlayan bir unsur olarak kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Kazakistan'da bugün bile oldukça çok itibar edilen fal kültürüne de destan içerisinde oldukça sık rastlanmaktadır. Bu, sosyal çevrenin ve o çevrede kabul görmüş olan bir kültürel değerın destanın icra edildiği (anlatıldığı) dönemde de bilindiği ve çokça rağbet edildiğini gösterir. Birinci bölümün üçüncü kısmında Köroğlu'nun, yengesini Arap Rayhan'dan kurtarmak için tebdil-i kıyafet edip falcı kılığında fala bakması şöyle anlatılmaktadır:

Köroğlu divane olup değişip,
Elinde asası var kendisi garip,
Oturarak kadınlara fal bakıyor,
Karşılığında gümüş yüzük alıyor
(1.V.3.K.595).

Destanın birinci bölümünün ikinci kısmında Köroğlu Babalı tarafından bulduktan sonra anneanesi olan Kula-yım tarafından büyütülür. Çocukken arkadaşlarıyla "aşık" oyunu oynayan Köroğ-lu, yenilgiyi hazmedemeyip çocuklardan aşıklarını zorla geri alır:

Aşık oynarken yenildiği oluyor
Yenilince aşıklarını zorla geri alıyor,
Hem güçlü hem büyük olsa da,
Çocukları korkutarak alıyor (1.V.
2.K. 448).

Buradaki çocukların oynadıkları aşık oyunu çok eski bir Türk çocuk oyunudur. Aşıklar koyunun arka ayaklarının eklem yerlerinden elde edilir. Hayvancılıkla çok-ça uğraşan bir milletin oyunlarına hay-van uzuvlarının sirayet etmesi çok tabi-idir. Aşık oyunu Dede Korkut Hikâyele-lerinde de karşımıza çıkan bir oyun türü-dür¹⁶ ve Türk kültürüne ait bir unsur ola-rak değerlendirilmelidir.

Destanın üçüncü bölümünün ikinci kısmında Gavazhan'ın Kızılbaş Künhar tarafından zindana atılmasını öğrenen annesi ve kız kardeşi başlarına karalar bağlarlar (3.V.2.K.939).

Bu gelenek bizleri Dede Korkut Hikâ-yelerindeki "akları çıkarıp karaları giyme" geleneğine kadar götürmektedir¹⁷. Türk kültüründe üzüntülü, yaşlı, acılı dö-nemlerde insanlar bir şekilde karalar gi-yinerek kendilerini ifade etmeye veya tep-ki vermeye çalışmışlardır. Bu durum in-sanların olaylara bakışını da en güzel bi-çimde yansıtmaktadır.

Türk Kültürü Tarihinde görülen ve

destana sirayet eden unsurlardan birisi de insanların yedi göbek geçmişini bilme-leri ve bununla zaman zaman öğünmele-ridir. Özellikle Kazaklarda bugün dahi çok önemli bir olgu olan yedi göbek bağı insanları akraba kılar, yakınlaştırır; hat-ta yedi göbeğe kadar akraba olanların ev-lenmelerini dahi yasaklar. Çünkü Kazak-lar yedi göbek ötesine kadar akraba olan-ları çok yakın akraba kabul etmişler ve aralarında evlenmeyi sosyal bir norm ola-rak yasaklamışlardır.

Destan metni içerisinde yedi göbeğini tanımakla öğünen Şağdat Han'a babası-nın bir han değil, fırıncı olduğunu söyle-yen ve bunu ispat eden Ravşanbek'e Şağ-dat Han'ın öfkelenmesi de aslında yedi gö-bek ötesini artık bilememesinin verdiği ezikliğin neticesidir.

Yine yedinci bölümde (Türkmen-Ka-sımhan) de Kasım Han'ın kendisini ta-nımlarken yedi göbek ötesine atıfta bu-lunması da bu meyandadır:

Ben-ben idim, ben idim.
İnleyen bir er idim.
Büyük dedem gibi güçlü idim
Yedi dedem gibi sert idim (7.V.214).

Yaylacılığın o dönem içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu, yazın yaylalara çıkıldığını ve yaylalara kurulan kıl çadır-larda yaşandığını yine metinden hareket-le anlamak mümkündür:

Rayhan'ın yaylası Naraspan idi,
Beyaz keçe evler sırayla dizi-li(1.V.3.528).

Destan içerisinde köroğlu'ya mezar-dan çıktığı için, "mezarın oğlu" anlamına gelen "Köroğlu" adının yakıştırılması bizi, Türk Kültür Tarihi içerisinde yer alan ço-cuklara ad konulması ve onların yaptıkları işlerle anılması geleneğine kadar götür-mektedir(1.V.2.K.286).

Yine dönemin sosyal şartlarından kaynaklanan "yağmacılık" hadisesine de metin içerisindeki pekçok yerde rastlanılmaktadır. Köroğlu'nun kırk yiğidiyle yengesi Akblek'i kutarmak üzere gittiği Rayhan'ın memleketini yağmalayışı destanın ikinci varyantında şöyle anlatılır:

Kırkbir yiğit gördü düşman sürüstünü,
Yağmalarken gördü onların yaylasını,
Sultanın sesini duyan yiğitler,
Harap etti "demir zincir" bağlarını.

Sonuç olarak, oluşumu yüzlerce yıla dayanan bir destan metninden hareket ederek, tarihi süreç içerisinde yaşanan, hatta biten pekçok toplumsal olay ve kültürel unsur hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu da bizlere destanların yazıya geçirilememiş gayri resmi tarihler olduğunu birkez daha ispat etmektedir.

NOTLAR

* Bu çalışmada esas alınan destan metni için bkz. "Şişman, B., Kazakistan'da Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Köroğlu Destanı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ank., 1998"

** O.M.Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Gör., Samsun

1. Türkmen, F., "Köroğlu Hikâyelerinin Anadolu ve Türkmen Varyantları", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.5, İzmir, 1989, s.8

2. Karriev, B.A., Epiçeskie Skazaniya O Ker-oglu u Tyurko Yazıçını Naradov, Moskva, 1968, s.244

3. İran-Turan savaşları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Firdevsî: Şehname I,II,III,IV, İst., 1994

4. Meydan Larousse, İst., 1970, s.381

5. A.g.e., s.381

6. Boratav, P.N., Köroğlu Destanı, İst. 1984, s.93

7. A.g.e., s.91

8. A. İnan "Başkurt" kelimesi hakkında bilgi verirken şu bilgileri de nakleder: "Eski zamanlarda, uzak şarkta, yüksek karlı dağlarda Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız kavimleri birtek babanın evladı olarak yaşıyorlardı. O vakit "Başkurt", "Nogay" ve başka isimler yoktu." ("Türk Rivayetlerinde Başkurt", Makaleler ve incelemeler I, Ank., 1987, s.74)

9. Yıldız, H.D., Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (Ek cilt), İst., 1993, s.287

10. Meydan Larousse, İst., 1970, s.98

11. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İslam Ansiklopedisi, "Kalmuklar" maddesi, İst.,1993, s.140. Kalmuklar ve onlarla ilgili destanlar için bkz. V.Zhirmunsky: "Orta Asya Türk Destanlarında Tarihi ve Tarih Dışı Unsurlar", Milli Folklor Dergisi, S.35, Ank., 1997, s.100

12. Arslan, M., "Göroğlu'nun Türkmen Ver-siyonuna Ait Anlatmaların Tespiti ve Bazı Problemler", Milli Folklor Dergisi, S36, Ank., 1998, s71

13. Çumarova, M., "Köroğlu Eposu", Batırlar Jırı, C.IV, Almatı, 1989

14. Kafesoğlu, İ., Türk Milli Kültürü, İst., 1995, s.228

15. Bu konuda bkz. Ali Abbas Çınar, Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ank., 1996

16. Ergin, M., Dede Korkut Kitabı I, Ank., 1989, s.81

17. A.g.e., s.226

KISALTMALAR

K: Kısım
V: Varyant